

3. Рада замінила «Велику вітчизняну війну» Другою світовою. 8 травня – День пам'яті. Українська правда. 2015. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2015/04/9/7064248/>.
4. Закон України «Про доступ до архівів репресивних органів комуністичного тоталітарного режиму 1917–1991 років». 2015. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/316.viii>.
5. Закон України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки». 2015. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/317-viii>.
6. Закон України «Про правовий статус та вшанування пам'яті борців за незалежність України у XX столітті». 2015. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/314-viii>.
7. Закон України «Про увічнення перемоги над нацизмом у Другій світовій війні 1939–1945 років». 2015. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/315-viii>.
8. Гончаренко Н. Від «Великої Вітчизняної війни» до українського виміру Другої світової війни: зміна наративу в шкільних підручниках історії. *Проблеми історії Голокосту: український вимір*. 2019. № 11. С. 35–60.
9. Гурик М. І. Декомунізація як шлях побудови україноцентристської моделі історичної пам'яті. *Актуальні проблеми філософії та соціології*. 2016. Вип. 11. С. 26–29.
10. Шостий рік декомунізації: ставлення населення до заборони символів тоталітарного минулого. Фонд «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва. 2020. URL: <https://dif.org.ua/article/shostiy-rik-dekomunizatsii-stavlennya-naseleennya-do-zaboroni-simvoliv-totalitarnogo-minulogo>.
11. Кобченко К. Декомунізація в Україні: постколоніальний Контекст. *Українознавчий альманах*. 2016. Вип. 19. С. 66–70.
12. Лозовий В. С. Маніпулювання історією Великої Вітчизняної війни як складова пропагандистської кампанії проти України. *Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка*. Історичні науки. 2018. Вип. 11. С. 282–289.
13. Війна і міф. Невідома Друга світова / за заг. ред. О. Зінченка, В. В'ятровича, М. Майорова. Харків: Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2016. 272 с.

УДК 930.85:746.3.04](477.43\,44)

ОСОБЛИВОСТІ ОРНАМЕНТИКИ ВИШИВКИ ПОДІЛЬСЬКОГО РЕГІОНУ

О.°І. Соколенко, І.°І. Мартинчук

Анотація. У роботі представлено результати дослідження вишивки Поділля як важливого елемента традиційної культури українців, їх збереженню і розвитку на сучасному етапі державотворення.

Методологічною основою роботи є системний підхід, принцип історизму, наукової об'єктивності, критичного та структурно-системного підходу.

В українській народній орнаментіці переважають мотиви, що асоціюються з рукотворними предметами, рослинами, поняттями простору й руху, технічними особливостями виготовлення речей. Серед основних типів орнаментики є мотиви, що складаються з чотирибічних, округлих, спіральних знаків, фітоморфних, зооморфних знаків і зображень. Рідше зустрічаються антропоморфні, геоморфні, астральні. Всі ці типи передаються засобами геометричного, геометризovanого й вільного малюнка.

Ключові слова: народне мистецтво, вишивка, орнаментика, Поділля, Україна.

Вишивка – це не тільки майстерне творіння золотих рук народних умільців, а й скарбниця вірувань, звичаїв, обрядів, духовних устремлінь, інтелекту українського народу. Вишивка в культурі українців відіграє важливу роль. Вона відображає естетичне уподобання народу, світогляд, є особливістю національної культури. Українська народна вишивка вже має усталені форми, сформувалися особливості кожного регіону. В процесі історичного та культурного розвитку в Україні у кожній місцевості утворились характерні орнаментальні мотиви і композиційні рішення, найбільш улюблена і поширена кольорова гама, притаманна лише цій місцевості техніки шитва [1, с. 20]. Ареали явищ українського народного мистецтва здебільшого відповідають історико-етнографічному районуванню. Але на сході межі деяких ареалів (іконографічних, стилістичних, номінаційних) інколи поширюються на два й більше регіонів.

Розглянемо особливості українського орнаменту в історико-етнокультурному аспекті. Серед основних регіонів можна виділити Буковину, Полісся, Поділля, Середнє Подніпров'я та Захід України.

За свідченням дослідників вишивка Поділля чи не найбагатша в Україні, яскраво відбиває контакти з мистецтвом інших народів, сліди входження окремих зон регіону до різних державних утворень [2, с. 57].

Вишивки Західного Поділля відрізняються темною колоритною гамою. Це чорний з малою домішкою темно-червоного або жовтого. Орнаменти Тернопільської області характеризуються насиченим, темним аж до чорного колоритом.

Подільські рушники виділяються невеликим розміром, орнаментальними мотивами, кольоровою гамою, складною технікою виконання. Кінцівки оздоблені горизонтальними, вертикальними або діагональними смугами геометричного або рослинного орнаменту, закомпонованого з окремих розеток. Вишиті вони червоними, жовтими, синіми, зеленими та чорними вовняними нитками, що лягають опуклими рельєфними рядами, утворюючи виразні композиції.

В орнаментиці подільських вишивок трапляється мотив «кривульки» або «безконечника», який відомий ще з часів трипільської культури, тобто значно раніше ніж славнозвісний грецький меандр. Зигзагоподібний меандровий орнамент зустрічається в західних районах Поділля. До цього виду орнаментальних мотивів належать «сосонки», «хвощ» та «перерви», що набули поширення в південних та західних районах Поділля. Відомий узор «рожі» (звізди, розетки) являє собою перехід від геометричного до рослинного орнаменту. Іноді він нагадує зображення сонця. Вишивальниці відтворювали на полотні фантастичних коней з крилами, казкових, з розкішними хвостами пав, вершників у військовому одязі, стилізовані жіночі фігури зображені з піднятими вгору руками, іноді жінки тримають за вудила коней із вершниками або на їх долонях сидять птахи. Подільські рушники часто вишивають технікою «качалочки» [3].

Своєрідним центром мистецького вишивання на Поділлі є село Клембівка. Художні вироби його майстринь відомі в усьому світі, вони експонуються на різних виставках та міжнародних ярмарках неодноразово їм було присуджено золоті медалі. Дуже любляють у Клембівці житній колір у поєднанні з чорним, це сполучення виглядає дуже ефектно. Дивлячись на таку вишивку здається, наче шелестить колоссям пшеничне поле.

Вишивка білим по білому у Клембівці, на відміну від полтавської, позначається компактністю ювелірно розроблених мотивів, застосуванням філігранних технік («солов'їні вічка», «зерновий вивід», «довбанка»). Рушники вишиті білим або жовтим були весільними й тому оздоблювались особливо ретельно й виразно [4, с. 21].

Геометризовані зоо- й антропоморфні мотиви, поширені на Поділлі, сусідній Бессарабії та Буковині, ведуть свій родовід, очевидно, від східного текстилю ще доісламських часів. У декорі жіночих сорочок Поділля співіснували, здавалося б, взаємовиключні напрями мистецького мислення: монументальна густа рельєфна вишивка темно-червоною (Борщів), чорною та вишневою (Бучач), зелено-жовтою (Заліщики) та іншою кольоровою вовною – з витонченим і «невагомим» ажурним вишиванням білим на білому тлі, що зустрічається на схід і на захід від названих місцевостей. Біле шитво здебільшого поєднувалося з мережанням («шабак»), вирізуванням. Якщо у XVIII ст. дірочки виколували веретеном, то в XIX ст. застосовували ножиці [5].

Найбільш специфічною для Поділля технікою було занизування («низь»), переважно дво- чи одноколірне (чорне, червоно-чорне, рідше – з синім або жовтим). Залежно від орнаментально-колористичних і технічних особливостей, розрізняли «цвітковану низь», «круглу», «лису», «сліпу», «з лиця шиту» тощо. Характерна орнаментика з ромбами та спіралями різних модифікацій. Спіралі стилізуються у вишивці ламаною лінією, зигзагом («вужик», «кривулька», «хмелик»). Ромби здебільшого мають продовжені й перехрещені

сторони у вигляді ріжків або гачків. Усі елементи розміщуються дуже щільно, з вузькими просвітами тла. Таке розуміння декору вплинуло у XIX ст. на komponування візерунків західноукраїнського дереворізблення. Це підтверджує не тільки стилістичний аналіз орнаментів обох видів мистецтва, а й назви мотивів «різьба низина», «різьба півнизина».

Для вишитих рушників Поділля найхарактерніший геометричний орнамент – густий, дуже різноманітний за складними комбінаціями кутніх (пов'язаних або самотійних) фігур. Трапляються іноді смуги вишивок у вигляді двох рядів, розміщених у шаховій послідовності, а також квадратів з дуже складним візерунком усередині тощо [6, с. 75].

Вишивані рушники побутували в XIX ст. переважно на території Східного Поділля. Вони були значно вужчі й коротші від наддніпрянських і декорувалися лише на кінцях повторюваними зображеннями квіток у вазонах, вершників та інших антропоморфних персонажів, птахів і т. ін. Специфічна техніка рушникового вишивання – «качалочка», що робила фактуру візерунків подібною до ткани. Найближчі аналогії подільським рушникам – у молдаван і українців сусідньої Бессарабії.

Ще одна особливість Поділля – значно ширша, ніж у решти земель, варіантність орнаментальних мотивів й їхніх образних лексичних позначень. Тільки тут трапляються такі специфічні (майже відсутні в інших регіонах) візерунки, як пунктирні «сикавки», гачкуваті «лемеші» й «праники», спіральні «цуцики» та «юрки», складені з різних елементів «зозулики», «кидрявці» або «кудрявці», «мутлі», «собачки» тощо.

Як і в усій Україні, назви візерунків утворюються на Поділлі від уподібнення їх елементів реаліям фізичного світу («барани», «виноград», «віконця», «вітряки...»), міфологічно-фольклорним образам («княгиня», «королева», «панні»), узагальненим, абстрагованим поняттям («вертун», «криворіг», «осьмиріг», «семиріг», «триніг»). Рідше назву візерункові дає характер композиції знаку. У «бесагах» і «штанах» вона білатеральна, дзеркально врівноважена. В «безклепкому» бракує одного з передбачених ритмом елементів. Інколи назва відображує не тільки просторовий характер візерунка, а й місце його в комплексі костюма («ламаний шлячок»), статево-вікове призначення («хлоп'ячий») [6, с. 77].

Зооморфні орнаменти в більшості це символічні зображення тварин. В українській вишивці поширені зображення птахів. Найдавніші зразки демонструють також символічні, прості зображення пташок, що не передають якихось видових ознак, але також існують елементи вишивки що відображають певні символи, наприклад орел, пава, голуб, жайворонок та т. п. Також розрізнялися і орнаменти з мотивами свійських та диких тварин кінь, бик, олень, вовк [7, с. 152].

Часом назва графічно тотожних елементів залежить від їхньої просторової орієнтації: дзеркально-симетричні спіралі, що розходяться догори, іменуються «барани», а донизу – «дзвони». «Дзвіночком» називають, як правило, лише висячу форму, незалежно від того, чи виконана вона узагальнено чи ізоморфно. В іншому повороті (на 180° чи 90°) аналогічний елемент уже може називатися «гребінчик», «гусячі лапки». Загалом у номінаційному плані, так само як у іконографічному чи стилістичному, подільська вишивана орнаментика більше споріднена з прилеглими південно-західними регіонами, ніж із північно-східними. Іконографічною особливістю візерунків Поділля є відносно більша частка фігуративних антропоморфних елементів, білатеральних форм, зокрема так званих «канделябрових» композицій. Переважає умовність у зображенні конкретних реалій. Стилістичною особливістю слід визнати по-рівняно більшу деталізацію, підвищену роль кольору й фактури в творенні образу візерунка, що відбивається і в номінаційному його осмисленні. Названі риси посилюються від північного сходу до південного заходу Поділля, найбільш яскраво втілюючись у візерунках Придністров'я, Буковини, Карпат.

Висока щільність населення Поділля зумовлювала вплив населення звідси в суміжні землі, сприяючи поширенню подільського народного мистецтва на Херсонщині, Бессарабії, Прикарпатті.

Розмита стилістична й іконографічна межа між вишивкою Поділля та Буковини. Втім, останній регіон відрізняється ще більшим локальним розмаїттям (вишивки бували відмінними в різних кутках одного села), краще збереженими орніто-, зоо- й антропоморфними архаїчними ознаками і, передусім, поліхромією, котра ще в ХІХ ст. досягала кільканадцяти кольорів у одному вишиваному візерунку.

Дослідники відзначають вплив подільського вишивання на галицьке, зокрема покутське, гуцульське. Втім, яскраві місцеві риси часом затуляють безперечну генетичну спорідненість. Це передусім стосується Гуцульщини, де багато сіл віддавали перевагу в окремі періоди певним особливим колориту та візерункам (Бростури, Жаб'є, Косів, Космач, Криворівня, Річка, Яворів і т. ін.).

Без сумніву, українському народному вишиванню властиві мініатюрність, ювелірна чистота виконання, коли вишивка виглядає однаково з лиця та вивороту, надзвичайне багатство регіональних і локальних варіантів, яке відбиває культурну специфіку кожного з українських регіонів.

Зараз іде тенденція до відродження народних промислів, збільшення попиту на народні вироби. Це стає дуже стильно і модно і свідчить про високу самосвідомість українців, прагнення зберегти й відродити етнокультурні здобутки. Вважаємо, що стимулювання державою розвитку народних промислів, заохочення майстрів у праці, формування соціальних програм щодо відродження кращих традицій, стимулювання молоді до творчої діяльності – це ті пріоритети, які формують засади національної свідомості, української національної ідеї.

Abstract. The paper presents the results of a study of Podillya embroidery as an important element of traditional Ukrainian culture, their preservation and development at the present stage of state formation.

The methodological basis of the work is a systematic approach, the principle of historicism, scientific objectivity, critical and structural-systematic approach.

The Ukrainian folk ornamentation is dominated by motifs associated with man-made objects, plants, concepts of space and movement, technical features of making things. Among the main types of ornamentation are motifs consisting of quadrilateral, round, spiral signs, phytomorphic, zoomorphic signs and images. Anthropomorphic, geomorphic, astral are less common. All these types are transmitted by means of geometric, geometrized and free drawing.

Keywords: folk art, embroidery, ornamentation, Podillya, Ukraine.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Коцур Н. М. «І на тім рушникові...»: Методичний посібник. Донецьк, 2004. 246с.
2. Селівачов М. Р. Лексикон української орнаментики (іконографія, номінація, стилістика, типологія) [Текст]: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. мистецтва; Ін-т мистецтвознав., фольклористики та етнології ім. М. Рильського НАН України, Київ. нац. ун-т культури і мистец., Київ. держ. ін-т декорат.-приклад. мистецтва і дизайну ім. М. Бойчука. 2-ге вид., допов. та випр. Київ: АНТ, 2009. 407 с.: іл. (Праці наукового товариства ім. Миколи Трохименка; вип. 18). Бібліогр.
3. Как читать узоры украинской вышивки. URL: <https://vogue.ua/article/fashion/tendencii/kak-chitat-uzory-s-ukrainskoy-vyshivki.html>
4. Шевчук А. Особливості вишивки на Житомирщині. *Народна творчість та етнографія*. 1991, № 5. С. 15–26.
5. Про Україну. Скарбниця українського народу URL: <http://about-ukraine.com/ukrainskiy-rushnik/>
6. Іваневич Л. До історії сакральних символів подільських вишитих рушників. *Народна творчість та етнологія*. 2011, № 6. С. 73–81.
7. Васильєва О. С., Воловодюк О. М., Мусієнко В. О., Васильєва І. В. Українська народна вишивка як елемент дизайн-проекування сучасних колекцій одягу. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2018, № 1 (257). С. 150–153.